

РОЗДІЛ 6

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 504.453 + 351.777.6(477)

ІСТОРИЯ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ ОРЕНДИ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ В УКРАЇНІ

DEVELOPMENTAL HISTORY OF THE LEGAL INSTITUTE OF LEASE OF WATERS IN UKRAINE

Костюченко М.С.,

*здобувач кафедри земельного і аграрного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Розглядаються особливості правового регулювання суспільних відносин із використання водних об'єктів в різні історичні періоди. Проведено аналіз законодавства дорадянської та радянської доби у сфері водних відносин щодо урегульованості питання оренди водних об'єктів. Систематизовані особливості правового регулювання використання водних об'єктів на умовах оренди за законодавством незалежної України до прийняття Закону України «Про аквакультуру».

Ключові слова: водний об'єкт, земельна ділянка водного фонду, водокористування, оренда водного об'єкту, аквакультура.

Рассматриваются особенности правового регулирования общественных отношений по использованию водных объектов в различные исторические периоды. Проведен анализ законодательства досоветского и советского периодов в сфере водных отношений относительно урегулированности вопроса аренды водных объектов. Систематизированы особенности правового регулирования использования водных объектов на условиях аренды по законодательству независимой Украины до принятия Закона Украины «Об аквакультуре».

Ключевые слова: водный объект, земельный участок водного фонда, водопользование, аренда водного объекта, аквакультура.

It is described the legal regulation peculiarities of social relations of waters use in different historical periods. It is carried out the analysis of the pre-soviet and soviet legislation in the sphere of water relations about the regulatedness of waters lease. It is systematized the peculiarities of the legal regulation of the waters lease after the legislation of independent Ukraine up to the Act of aquaculture adoption.

Key words: water object, land plot of the water resources, water use, waters lease, aquaculture.

Постановка проблеми. Вода представляє собою важливу складову навколишнього природного середовища та становить суттєву цінність для народного господарства. Води (водні об'єкти) є виключною власністю Українського народу і надаються тільки у користування. Водний кодекс України 1995 року (далі – ВКУ) вперше за історію нашої держави закріпив можливість використання водних об'єктів на умовах оренди. Отже, встановлення особливостей використання водних об'єктів до появи законодавчого інституту оренди водних об'єктів потребує окремої уваги з боку теорії права.

Стан дослідження. Питання використання водних об'єктів на умовах оренди на монографічному рівні у вітчизняній науці не розглядалися. Окремі особливості такого використання підіймалися в роботах фахівців у сфері екологічного права в контексті дослідження суміжних питань. Зокрема в межах вивчення особливостей використання та охорони малих річок в Україні питання оренди водних об'єктів підіймалося в роботах В.І. Гордєєва та І.В. Труфан. Частково дане питання розглядалося в роботі В.О. Джуган, присвяченій особливостям правового

регулювання використання та охорони вод в Україні. Загальний порядок передачі в користування на умовах оренди водних об'єктів аналізували також в своїх роботах М.М. Бринчук, Т.Р. Короткий, А.К. Соколова, О.М. Шуміло та деякі інші.

Виклад основного матеріалу. У період перебування значної частини території України у складі Російської Імперії питання використання водних об'єктів взагалі і на умовах оренди зокрема на законодавчому рівні закріплено не було. У Збірнику законів Російської Імперії у 16 томах був відсутній спеціальний нормативно-правовий акт чи його частина, що регулювали би відносини із використання водних об'єктів [1]. Водні об'єкти розглядалися виключно як приналежність земельної ділянки; будь-яке використання водних об'єктів невласниками земельних ділянок відбувалося за згодою із власником (за договором, за домовленістю) в загальному порядку, передбаченому цивільним законодавством даного періоду щодо будь-якого іншого майна.

На початковому етапі радянського періоду української історії правовий статус водних об'єктів на законодавчому рівні також не розділявся із правовим

статусом земельних ділянок, на яких вони були розміщені. В Декреті про землю 1917 року зазначалося, що всі води, які мають загальнодержавне значення, разом із землями переходять у виключне користування держави. Всі невеликі ріки та озера переходять у користування громад за умови створення ними органів місцевого самоврядування [2, с. 11].

У Земельному кодексі УСРР 1922 року був передбачений інститут трудової оренди землі, що могла використовуватися трудовими господарствами, тимчасово послабленими в результаті стихійних лих (неврожай, пожеж, падежу худоби тощо) та інших подій. Оскільки чинне на той час законодавство не передбачало іншого, а правовий статус водних об'єктів розглядався як одне ціле із правовим статусом земельних ділянок, очевидно, що в порядку трудової оренди землі та водні об'єкти разом із певними земельними ділянками могли передавати в тимчасове користування [3, с. 3].

В пізніші періоди радянської доби також був відсутній спеціальний нормативно-правовий акт, що регулював би особливості використання водних об'єктів. Проте опосередковано окремі питання в цій сфері були врегульовані приписами нормативно-правових актів, спрямованих на впорядкування інших груп правовідносин.

В постанові РНК СРСР «Про регулювання рибальства та охорону рибних запасів» 1935 року (п. 6) закріплювалося, що в промислових рибогосподарських водоймах органами регулювання рибальства виділяються окремі риболовецькі ділянки, із наданням кожній ділянці окремої назви та номеру [4]. Відповідно до п. 8 постанови передбачалася можливість передачі в користування таких риболовецьких ділянок за договорами, в першу чергу, держрибтресам та риболовецьким колгоспам. Цим організаціям риболовецькі ділянки здавалися безстроково.

Водні об'єкти могли використовуватися як транспортні шляхи, порядок використання яких також регулювався спеціальними нормативно-правовими актами. Статут внутрішнього водного транспорту Союзу РСР 1955 року визначав особливості використання водних об'єктів, що визнавалися внутрішніми водними шляхами [5].

Першим спеціальним нормативно-правовим актом в СРСР, що був спрямований на впорядкування правового статусу водних об'єктів, став «Основи водного законодавства Союзу РСР та Союзних Республік» 1970 року [6].

У преамбулі до «Основа водного законодавства» зазначалося, що вода, як і всі інші природні багатства країни, були націоналізовані та стали надбанням народу. В ст. 3 конкретизувалося, що води в СРСР знаходяться у виключній власності держави та надаються тільки в користування.

Розділ 2 «Основа водного законодавства» передбачав особливості надання водних об'єктів у користування. Встановлювалося, що водокористувачами в СРСР могли бути державні, кооперативні та громадські підприємства, організації, установи та громадяни СРСР.

Об'єктами водокористування могли бути 1) ріки, озера, водосховища, інші поверхневі водойми та водні джерела, а також води каналів та ставків; 2) підземні ріки та льодовики; 3) внутрішні моря та інші внутрішні морські води СРСР; 4) територіальні води (територіальне море) СРСР.

В ст. 14 Основа водного законодавства були закріплені види водокористування. Водні об'єкти надавалися в користування для задоволення питних, побутових, лікувальних, курортних, оздоровчих та інших потреб населення, сільськогосподарських, промислових, енергетичних, транспортних, рибогосподарських та інших державних та суспільних потреб. Крім того, водокористування поділялося на загальне водокористування (здійснювалося без застосування споруд та технічних пристроїв, які впливають на стан вод) та спеціальне водокористування (здійснювалося із застосуванням таких споруд та пристроїв або без застосування таких, якщо при цьому здійснювався вплив на стан вод). Також передбачалося, що водні об'єкти могли перебувати у спільному чи у відособленому користуванні. Підприємства, організації та установи, яким водні об'єкти надавалися у відособлене користування – первинним водокористувачам, в установлених законодавством випадках дозволялося надавати іншим підприємствам, організаціям, установам та громадянам вторинне водокористування. У відособлене водокористування водні об'єкти надавалися повністю чи частково на підставі рішення уповноваженого органу державної влади.

Спеціальне водокористування водних об'єктів також дозволялося на підставі спеціальних дозволів, що надавалися компетентними органами державної влади.

В Українській РСР положення «Основа водного законодавства» щодо регулювання відносин із водокористування були конкретизовані у Водному кодексі Української РСР 1972 року [7]. В цілому Водний кодекс дублював відповідні положення Основа водного законодавства за деякими винятками.

Окремо необхідно звернути увагу, що із прийняттям Земельного кодексу УСРР 1970 року був закріплений поділ земель за цільовим призначенням. Зокрема виділялися землі державного водного фонду (розділ VI Кодексу) [8]. До земель державного водного фонду відносилися землі, зайняті водоймами (ріками, озерами, водоймищами, каналами, внутрішніми морями, територіальними водами та ін.), гідротехнічними та іншими водогосподарськими спорудами, а також землі, виділені під смуги відведення по берегах водойм, під зони охорони тощо.

Ст. 143 Земельного кодексу 1970 року передбачало, що користування землями державного водного фонду здійснювалося колгоспами, радгоспами та іншими підприємствами, організаціями та установами, яким ці землі надавалися. Ст. 14 зазначала, що земельні ділянки надавалися в користування безоплатно. Надання ж земельних ділянок у користування здійснювалося в порядку відведення (ст. 16).

В Земельному кодексі УСРР 1970 року окремо зазначалося, що колгоспи мали право користува-

тися водоймищами та іншими водогосподарськими об'єктами внутрігосподарського призначення на закріплених за ними землях і несли відповідальність за додержання встановлених правил користування водними джерелами.

Вперше інститут оренди землі був закріплений в Земельному кодексі УРСР 1990 року (ст. 8) [9]. Зазначалося, що у тимчасове користування на умовах оренди земля надавалася громадянам Української РСР, колгоспам, радгоспам та іншим державним, кооперативним, громадським підприємствам, установам і організаціям, спільним підприємствам, міжнародним об'єднанням і організаціям з участю радянських та іноземних юридичних осіб, а також іноземним державам, міжнародним організаціям, іноземним юридичним особам і громадянам. Умови і строки оренди землі визначалися за згодою сторін і закріплювалися в договорі.

Ст. 78 цього ж нормативно-правового акту встановлювала, що в користування органам водного господарства та іншим організаціям для спеціальних потреб могли надаватися землі в смугах відведення.

Активний розвиток законодавства у сфері водних відносин припадає на другу половину першого десятиліття української незалежності. Починається він із прийняття у 1995 році ВКУ. Даний нормативно-правовий акт став комплексним правовим документом, спрямованим на визначення правового статусу водних об'єктів та інших суміжних категорій та особливостей їх використання. На відміну від попереднього Водного кодексу Української РСР (навіть із врахуванням змін та доповнень, внесених за перші роки незалежності), ВКУ більш системно впорядкував відносини із використання водних об'єктів з урахуванням особливостей зміни характеру суспільних відносин, державної організації, типу економіки та ринкових відносин тощо [10].

В першу чергу, варто звернути увагу, що ВКУ вперше розробив термінологічний апарат, що використовувався під час регулювання водних відносин (ст. 1 в редакції від 6 червня 1995 року). Зокрема, визначалося, що водний об'єкт – це сформований природою або створений штучно об'єкт ландшафту чи геологічна структура, де зосереджуються води (річка, озеро, море, водосховище, канал, водоносний горизонт). Водними ресурсами визнавалися обсяги поверхневих, підземних і морських вод відповідної території. Водокористуванням називалося використання вод (водних об'єктів) для задоволення потреб населення і галузей економіки.

По-друге, у ВКУ виділялася категорія земель водного фонду, до яких були віднесені землі, зайняті: 1) морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водоймами, болотами, а також островами; 2) прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм; 3) гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них; 4) береговими смугами водних шляхів.

По-третє, був передбачений поділ водних об'єктів на водні об'єкти загальнодержавного та місцевого

значення. До водних об'єктів загальнодержавного значення відносилися: 1) внутрішні морські води та територіальне море; 2) підземні води, які є джерелом централізованого водопостачання; 3) поверхневі води (озера, водосховища, річки, канали), що знаходяться і використовуються на території більш як однієї області, а також їх притоки всіх порядків; 4) водні об'єкти в межах територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, а також віднесені до категорії лікувальних. До водних об'єктів місцевого значення відносилися: 1) поверхневі води, що знаходяться і використовуються в межах однієї області і які не віднесені до водних об'єктів загальнодержавного значення; 2) підземні води, які не можуть бути джерелом централізованого водопостачання.

По-четверте, у ВКУ, як уже зазначалося раніше, вперше була передбачена можливість отримання в оренду саме водного об'єкту, а не земельної ділянки водного фонду. В ст. 51 зазначалося, що у користування на умовах оренди водні об'єкти (їх частини) місцевого значення могли надаватися водокористувачам лише для риборозведення, виробництва сільськогосподарської і промислової продукції, а також у лікувальних і оздоровчих цілях.

Право водокористування на умовах оренди оформлювалося договором, погодженим органами охорони навколишнього природного середовища та водного господарства. Умови, строки і плата за оренду водних об'єктів (їх частин) місцевого значення визначалися в договорі оренди за згодою сторін.

Крім того, ст. 85 ВК України передбачала можливість передачі в оренду земельних ділянок водного фонду. Встановлювалося, що порядок надання земель водного фонду в користування та припинення права користування ними встановлюється земельним законодавством.

Землі водного фонду відповідно до ст. 85 ВК України в первинній редакції могли надаватися в постійне або тимчасове користування. У постійне користування землі водного фонду надавалися водогосподарським спеціалізованим організаціям, іншим підприємствам, установам і організаціям, в яких створено спеціалізовані служби з догляду за водними об'єктами, прибережними захисними смугами, смугами відведення, береговими смугами водних шляхів, гідротехнічними спорудами та підтриманню їх у належному стані. У тимчасове користування за погодженням з постійними користувачами земельні ділянки прибережних захисних смуг, смуг відведення та берегових смуг водних шляхів могли надаватися підприємствам, установам, організаціям, об'єднання громадян, релігійним організаціям, громадянам України, іноземним юридичним та фізичним особам для сінокосіння, рибогосподарських потреб, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, а також для проведення науково-дослідних робіт.

Співвідношення між правом користування водним об'єктом на підставі оренди та правом користування земельною ділянкою водного фонду чинне на той період законодавство не визначало. Варто відзначити, що й наступні редакції ВКУ, прийняті до змін, вне-

сених Законом України «Про аквакультуру» [10] із 1 липня 2013 року, не визначали даного співвідношення. Аналогічна ситуація мала місце й в Земельному кодексі 1990 року та в чинному Земельному кодексі України 2001 року.

Висновки. Підводячи короткий підсумок особливостей історичного аспекту використання водних об'єктів на умовах оренди, можна відмітити наступне: 1. Вперше інститут використання водних об'єктів на умовах оренди був закріплений у Водному кодексі України 1995 року. 2. Законодавство попередніх періодів передбачало можливість використання водних

об'єктів лише в порядку загального та спеціального водокористування. 3. Використання водних об'єктів також передбачалося як додаткове право землекористувачів під час відведення їм земель водного фонду в користування. 4. В незалежній Україні поряд із інститутом оренди водних об'єктів був започаткований правовий інститут оренди земельних ділянок водного фонду. Жодних приписів щодо співвідношення вказаних правових інститутів не було встановлено аж до прийняття Закону України «Про аквакультуру» від 18 вересня 2012 року, що є предметом самостійного розгляду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Свод законов Российской Империи в 16 томах со всеми относящимися к ним продолжениями в одной книге / Под ред. А. Ф. Волкова, Ю. Д. Филипова. – 3-е пересмотренное и дополненное издание. – СПб. : Издание товарищества «Общественная польза», 1900. – 260 с.
2. Декрет о земле : утвержден Съездом Советов Рабочих и Солдатских Депутатов 26 октября 1917 г. // Декреты Октябрьской Революции / Под ред. М. Д. Орахелашвили, В. Г. Сорина. – М. : Партийное издательство, 1933. – С. 7–14.
3. Земельный кодекс УССР : Постановление Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета Советов от 29 ноября 1922 г. – Умань : Издание газ. «Роб. Сел. Правда», 1923. – 40 с.
4. О регулировании рыболовства и охране рыбных запасов : постановление Совета Народных Комиссаров СССР от 25 сентября 1935 года // Об охране окружающей среды : Сборник документов партии и правительства, 1917 – 1985 гг. / Сост. А. М. Галеева, М. Л. Курок. – 3-е изд., доп. – М. : Политиздат, 1986. – С. 53–59.
5. Устав внутреннего водного транспорта Союза ССР : Постановление Совета Министров СССР от 15 октября 1955 г. // Нормативные акты о земле / Сост. Б. В. Ерофеев, Н. И. Краснов, Н. А. Сыродоев. – М. : Юрид. лит., 1978. – С. 365–366.
6. Об утверждении Основ водного законодательства Союза ССР и Союзных Республик : Закон СССР от 10 декабря 1970 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1970. – № 50. – Ст. 566.
7. Водний кодекс Української РСР: Закон Верховної Ради УРСР від 9 червня 1972 р. № 771-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/771%D0%B0-08/ed19720609>.
8. Земельний кодекс Української РСР : Закон Верховної Ради УРСР від 8 липня 1970 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2874%D0%B0-07/ed19700708>.
9. Земельний кодекс Української РСР : Закон Верховної Ради УРСР від 18 грудня 1990 р. № 561-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/561-12/ed19901218>.
10. Водний кодекс України : Закон України від 6 червня 1995 р. № 213/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80>.
11. Про аквакультуру : Закон України від 18 вересня 2012 р. № 5293-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5293-17>.